

теру, розширивши похвали князеві в образ доброго монарха.

Коли ж признати, що такий характер мала вже первісна редакція твору, то значить — він від початку був задуманий як твір літературно-дидактичний, політичний, нікому спеціально не адресований. Тоді всі конкретніші вказівки на особу князя, на його князівство треба признати пізнішими додатками.

При нинішнім стані нашого матеріалу до сеї другої тези, властиво, ніщо не приводить. Але поки стоїть така дилема, а скільки-небудь певно реституйованого тексту ми не маємо, було б даремно силуватись означити час і обставини, в яких твір повстав. Одиноке, що можна сказати більш певно, вважаючи на існування літописної традиції про Данила Заточника і сильно перероблених редакцій «Моління» вже з XV в., — се, що пізніше як в першій пол. XIV в. його появу не можна класти. Але могла вона бути і значно раніша.

«Слово Адама в аді до Лазаря», або «Повість о Лазаревім воскресінні». Сей незвичайно інтересний поетичний твір ще більше позбавлений яких-небудь вказівок на час і місце його повстання, ніж «Моление Данила». Правда, при ближчій розгляді всі ті вказівки, котрі витягалися звичайно з «Моленія» для означення тих обставин, в яких воно повстало, показуються властиво ілюзоричними. Але «Слово Адама в аді до Лазаря» не дає навіть і таких скромних опор для міркувань про його походження, які все-таки ще лишаються за «Молением». Се твір зовсім таки без усякої метрики, без паспорту. Тільки інтуїтивно відчувається його близькість до «Слова о полку Ігоревім» — не тільки формальна, як у «Слові о погібелі Руської землі» або в «Задонщині», а й споріднення по духу, справжня близькість до тих кругів, з яких вийшло величне слово XII віку. А з тим єсть деяка правдоподібність — класти його і хронологічно і географічно недалеко від нього. Інші вказівки, які пробував вказати Франко в своїй студії про сю пам'ятку на доказ його українського походження: в лексиці й правописі найкращої її копії, по-моєму, настільки невизначні, що на них трудно оперти се походження.

Щодо хронології, ак. Перетц, відкидаючи гадки Франка, висловився свого часу категорично за «XII—XIII вік»¹, але теж на підставі тільки загального характеру мови і стилю, ближчого XII—XIII вікам, ніж XIV—XV. Так він

¹ «Памятникъ, несомнѣнно, XII—XIII в., но дошедшій въ копіяхъ XV—XVIII в.» — Историко-литературныя изслѣдованія и матеріали, III, 1903, ст. 3.

був ласкав пояснити свою тезу в відповідь на моє приватне запитання.

Пам'ятка ся, на жаль, мало таки досі й уваги на себе звертала. Можливо, що при пильнішій увазі відшукаються її варіанти з більш конкретними вказівками щодо її походження.

Завважено її досить давно — власне, звернула увагу подібність її заспіву до заспіву «Слова о полку Ігоревім». Вказав се наш старий філолог Роман Тимковський Калайдовичу, ще в 1813 р.¹ Але тільки в 1862 р. Пипін у своїй збірці апокрифів (в III т. «Памятников старинной русской литературы») видав копію її з «Златоуста» не пізнішого від XVI віку», як він то означив. Тридцять літ пізніше прибула друга копія, опублікована Порфир'євим, з одного соловецького збірника XVI або XVII в., в його збірці новозавітних апокрифів; при тім подав він кілька заміток про відносини сього твору до інших писань на тему сходження Христа во ад. Кілька літ потім Франко в своїм корпусі апокрифів опублікував третю копію з одного рукопису київської духовної академії, XVI віку, і приготував на київський археологічний з'їзд 1899 р. спеціальний реферат про сей твір (надрукований потім в збірці рефератів, приладжених львівськими ученими на сей з'їзд, а не предложених йому, тому що реферати на українській мові не були на сім з'їзді допущені.— «Записки львів.», т. 35—6).

Ак. Перетц з приводу сеї праці зробив тоді нашому дослідникові закид, що він поминув старші рукописи твору, XV в. Але сі старші тексти лишилися і досі неопубліковані², а згаданий реферат нашого ученого зостається й тепер

¹ Калайдович в своїх записках оповідає, що Тимковський випадком купив в Москві збірник кінця XVI в. («часів царя Федора»), де було багато історичних творів: «Повість про Мамаєве побоїще», «Синаґріп цар Адорів» й ін. Тимковський (він перший) завважив близьку подібність повісті про Мамаєве побоїще з «Словом о полку Ігоревім» і в зв'язку з сям, очевидно, звернув увагу Калайдовича також на вступну фразу «Слова до Лазаря», що містилося в тім же збірнику: «Тимковський в книзі, що містить похід Дмитра Донського на Мамаю, показував мені пісню про убогого Лазаря, що, здається, співається в Малоросії — цікаву складом і гадками», — записує Калайдович і далі завважає: «В пісні про убогого Лазаря написано, що коли пророк Давид доторкався перстами до живих струн, вони самі славили велич божу» (Лѣтописи рус. лит., VI, с. 108—110). Хоч тут, мабуть, не ясно згадуючи оповідання Тимковського, Калайдович помішав Лазаря четверодневною з убогим Лазарем, проте не може бути сумніву, що мова йде про «Слово Адама о Лазаря».

² В листі до мене шановний академік вказав такі тексти, котрі мав на гадці, пишучи про «слово»: копію киево-михайлівського монастиря, бібліотеки гр. Уварових (тепер, москов. істор. музею) і нині затрачений рукопис архіву Синоду в Петербурзі.

одинокую більшою студією про сю пам'ятку. Не вважаючи на досить високу оцінку літературних, поетичних прикмет її, котрі [Франко] перший з дослідників відчув і на підставі тих трьох сильно покалічених копій постаравсь відтворити її цілість, а на основі порівняння з аналогічними творами, вказаними Порфир'євим, довести її оригінальність,— «слово» не придбало популярності і не стало предметом дальшого обслідування. А тим часом воно дійсно його варто!

Заховалось воно, в опублікованих текстах, як я вже сказав, в сильно покаліченій формі, почавши від титулу.

В тексті Златоуста, виданім Пипінім, воно зветься: «Слово святихъ апостолъ иже отъ Адама во адъ ко Лазарю». В тексті київської академії: «Повѣсти святихъ апостолъ о Лазаревѣ въскресеніи иже от Адама къ Лазарю четверодневному. Благослови отче!» В соловецькій: «Слово в субботу 6-ю поста на воскресеніе друга божія Лазаря». Нарешті, ак. Перетц цитує його як «Слово Адама къ сущимъ во адъ». «Апостоли» в сей титул попали, очевидно, через помилку. Те, що лишається по виключенню їх в першій копії: «Слово от Адама во адъ ко Лазарю», досить відповідає змістові твору. Слово «повѣсти» в другій копії, очевидно, стоїть в зв'язку з Лазарєвим воскресенням, про котре в творі говорить дуже мало (тільки в закінченні соловецької копії). Трудно рішити, чи в архетипі сей епізод був розвинений ширше, так що дійсно міг уважатись темою, чи він з'явився в заголовку тільки через те, що се «слово» в пізніших збірниках зв'язане було «з шестою суботою посту», з воскресенням Лазаря. Отже, на мій погляд, треба б вибрати між «Словом Адама во адъ ко Лазарю» (або: «Къ сущимъ во адъ и ко Лазарю») и «Повістею о Лазаревѣ воскресеніи». При нинішнім стані рукописного матеріалу перше здається мені правдоподібнішим, тому що і в київській копії єсть слід такого титулу. Тому заголовок, даний творіві Пипінім, «Слово Адама во Адъ ко Лазарю» я вважаю кращим, ніж даний йому Франком — «Слово о Лазаревѣ воскресеніи» — поки нові публікації не дадуть чогось нового і певнішого в сій справі.

Вступ і закінчення твору має тільки соловецька копія, яка, одначе, в порівнянні з двома іншими має текст видимо гірший: Франко висловив здогад, що се запис з пам'яті, доволі свобідний і сильно деформований, далеко гірший, ніж дві інші копії. Тому ті часті, які заховалися в сій, соловецькій копії, стоять під особливим сумнівом і вимагають значних поправок. Переданий нею заспів, з деякими поправками, представлявся б так:

Слыши, небо, внуши, земле,
Яко Господь глаголаше¹:
Сыны породихъ и вознесохъ,
тъ же мене отвергошася.
Позна ося ясли господина своего,
Люди же мой не познаша мене!²
И се азъ иному славы своея не дамъ,
Но пущу Слово мое на землю,
да спасу люди моя отъ лъсти сотонины.

Заспів сей виглядає трохи фрагментарно; можливо, що кінцеві слова — про зіслання Сина божого на землю, котрим уводиться властива тема, були в оригіналі не такі короткі і лапідарні. Але більше з наших текстів не витягнем.

По заспіві акція відкривається в аді. Пророк Давид оповіщає в аді своїх товаришів по нещастю («дружину») про зіслання на землю Спасителя:

“Въспонимъ весело, дружино, пѣсньми днесъ,
а плачь отложимъ и утѣшимся”^{2а}, —
рече Давидъ въ преисподнемъ адѣ сѣдя,
накладая очитыя персты³ на живыя струны
и удари в гусли и рече:

¹ В рукопису: *глагола*.

² В рукопису сей рядок стоїть перед попереднім.

^{2а} Так починається слово в копіях київській і «Златоуста»; Франко припускає тут інверсію, перестановку, і починає з дальших слів «Удари Давидъ в гусли». Я вважаю власне дуже зручним той порядок, який маємо в сих двох копіях: слова Давида служать немов другим заспівом слова, подібно як ми то бачимо в «Слові о полку Ігоревім». Дальша фраза читається в копіях дуже неоднаково:

«Удари Давидъ в гусли, въскладыва прѣсты своя на живыя струны а сѣдя в преисподнемъ аде а рече»

«Удари рече Давидъ в гусли, възложи персты своя на живыи струны иныи накладая а сѣдя в преисподнемъ аде»

«Ѵму же глаголаше Давидъ во преисподнемъ адѣ сѣдя, накладая очитыя персты на живыя струны» (sic).

Ясно, що тут побаламучено; я розложив речення в порядку, який мені здавався ближчим до первісного.

³ «Очитыя персты» здались Франкові неправдоподібною. Але Потєбня, на мій погляд, вповні правдоподібно і гарно умотивував сей епітет в своїм коментарі до заспіву «Слова о п. Іг.»; я позволю собі навести тут сей влучний коментар: «І досі на молотках стрічаються образи очей, останок вірування, що молоток бачить і знає, куди бити. Се вірування анадто натуральне, аби ставити здогади, нібито воно занесене до Європи з середньої Африки, де воно існує в більшій свіжості, або навпаки. Порівн. серб.: «сабля са очима», Кар. П., II, 107. Природно також, незалежно від якого-небудь переказу, дивуватись явищу, яке звертає на себе увагу психологів, що привичні пальці самі знають, котру струну рушити. Відси: «вѣщия персты», т. зн. знаючі, досвідні, зручні, не конче «чародійні», бо дивно було б думати, що «оживити струну, як то робив Боян, було ділом вищим від людської мудрості» (В. Міллер, Взглядъ, 119) або здавалось таким зовсім не наївному (як то признає і В. Міллер) авторові «Сл. о Полку». Персти б'ють «съ налету», а тому

"Се бо время весело наста,
се бо приде день спасения!

Уже бо слышу пастыри —
свирають^{3а} въ вертепѣ
и гласъ ихъ проходить въ адова врата
а въ моя уши входить!

А уже слышу топоть ногъ⁴ перьскихъ конь
иже дары ему несутъ вълсви
от своихъ царевъ цареви небесному
днесь рождъшуся на земли!

А Того есмы, дружино,
много ждали дній!
Тому бо естъ небо престоль,
а земля подножие ногу его!
Того бо мати дѣвица
повивши въ пеленица,
повивающаго небо облакы,
а землю мглою,
приникше къ нему глаголаше:

"О царю небесный и великий,
что ти ся восхотѣло
къ намъ нищимъ на землю снити?
Сея ли пещеры въскотѣль еси,
или сихъ яслей,
въ нихже нынѣ лежиши?
А се коль скоро Иродъ безумный
шатаея острить на тя мечь,
убити тя хочеть —
Ему же небо престоль,
а земля подножие"⁵.

Слово забирае праотець Адамъ, що виступае головним персонажемъ в традиційнихъ сходженняхъ Христа. Він пропонує пророкамъ і праведникамъ послати до воплощенного Бога «вѣсть»,— щобъ вінъ визволивъ їхъ відъ адської муки:

И глагола Адамъ
сущимъ съ нимъ во⁶ адъ:

"Приидите пророци
и вся праведнии,

людині, ознайомленій з соколиними ловами і вживаннямъ інструментівъ, такими якъ гуслі або бандура, коли навіть вона і не читала в книзі про «многоочитые персты», що Давидъ накладає на «живі струны», можна було порівняти їхъ з десятима бистроокими соколами (Слово о полку Игоревѣ.— Филол. Зап., 1877, V, с. 12).

^{3а} Грають.

⁴ Се «ногъ» може бути й дописане.

⁵ Сей двостихъ я беру з соловейського тексту, де вінъ стоить передъ попереднімъ тристихомъ, в такій формі: «Тобѣ бо, Господи, небо престоль, а земля подножие».

⁶ Я заступаю тутъ ѣ черезъ о, бо воно тутъ мусить читатись повною голосівкою.

послемъ вѣсть ко⁶ владыцъ
сд слезами
на живый онъ вѣкъ,
ко владыцъ Христу⁷,
хочеть ли насъ
отъ муки сея
избавити?⁸
А Исаия и Еремія
ругающеса адови,

и его немощнѣй силѣ,
рекоста къ Давиду:
"А кто можетъ от нас
тому вѣсть принести?
Врата мѣдная,
веревя желѣзная⁹,
замкы камены
твердо запечатанол"

Сі останні слова, вважаючи на попередне «ругающеса», треба б розуміти іронічно, хоча в зв'язку з тим, що Давид далі знаходить аж такий надзвичайний і дотепний спосіб подати вість Христові, сі затвори, що перетинають зв'язок з світом живущих, властиво б повинні звучати трагічно.

Слова Давида раптом переносять акцію вже в останні дні Христового життя на землі. Коли тут не опущено щось, то приходить ся розуміти се так, що для одшедших людський вік — се тільки один мент!

Тогда Давидъ къ нимъ ясно рече:
"Исаия, Еремей, Арон,
Езекѣй, Соломонъ,
Адамъ, Авраамъ, Ісакъ,
Ияковъ, Самонль, Даниль,
и вся седмьнадесять пророкъ,
послушайте гласа моего⁹:
А се завтра отъ насъ поидеть
Лазарь четверодневный,
другъ Христовъ,
той отъ насъ
къ нему вѣсть донесетл"

И се услышавъ, Адамъ,
первозданный челоувѣкъ,
нача битися руками
по лицу своему,
тяжко **стоя**
въпняше глаголя:

"Повѣдай о мнѣ владыцъ,
светлый друже Христовъ Лазарю¹⁰:
Се ми въпнеть
первозданный твой Адамъ:
На се ли мя, Господи, създашь
на короткый сей вѣкъ
на земли сей быти,

⁷ Сей стих з соловецької копії.

⁸ Тут в оригіналі повставлювані а, в київській копії менше, в Златоусті більше, а скрізь через нерозуміння ритму.

⁹ Промова Давида до сього місця тільки в соловецькім. 17 пророк написані в нім цифрою. Можливо, що імення їх повинні римуватись, але я не змінив їх порядку.

¹⁰ Варіант соловецьк.: «Лазорю, друже Господень, взнеси на мя рѣчь на живый свѣтъ ко владыце Христу».

а се мя осудивъ во⁸ Адъ
на многи лѣта мучитися?

Того ли ради наполних землю, о владыко,
а се нынѣ твой възлюбленніи,
а мои внуци — во тмѣ сѣдять,
во днѣ адовѣ — мучими скорбію
и тугою сердце тѣшать,
слезами своими очесть¹¹ зѣница омывають,
а памяти желающе¹²
велми уныли суть?

Ибо на земли сей
в малъ часъ добро видѣхомъ,
а се в тузѣ сей
многа лѣта въ обидѣ¹³ есмы.
В малъ часъ азъ быхъ царь
всѣмъ тварямъ божіимъ,
а нынѣ въ многы дни
рабъ быхъ Аду¹⁴,
а бѣсомъ полоняникъ.

В мало время свѣтъ твой видѣхъ,
а се уже солнца твоего пресвѣтлаго
не вижду на многа лѣта,
ни буря вѣтреня не слышу,
Господи!

Аще азъ сѣгрѣшихъ
паче всѣхъ человекъ,
то по дѣломъ моимъ
въздаде ми еси муку сию,
не жалуяся, Господи!

Но сего ради жаль ми¹⁵,—
азъ по твоему образу сотворенъ есмь,
а нынѣ поругаетъ ми ся,
мучить мя Дияволь злѣ,
нудя мя, Господи!

Аще азъ Адамъ,
въ породѣ¹⁶ живя,
твою божественную заповѣдь преступихъ —
а се ти, Господи,

первый патріархъ Аврамъ,
а твой другъ...¹⁷

¹¹ В рукоп.: «очи зѣница», «очи и зѣница».

¹² Франко вважав сей вірш дефектним, припускав прогалини по «память» і «желающе». Фраза неясна, бо «желати» значить і «бажати» і «жалувати».

¹³ Се «въ обидѣ» може й зайве.

¹⁴ «Адъ» тут особа.

¹⁵ Тут у всіх стоить іще «Господи»; воно, мабуть, належить до закінчення попередньої строфи, як і стоить в «Злат».

¹⁶ Себто в раю, не «в пороцѣ», як поправляв Франко.

¹⁷ Тут, мабуть, щось бракує.

иже тебе ради хотя
заклати сына своего,
Исаака възлюбленаго,
и ты рекль еси¹⁸:
"Тобою, Аврааме, благословятся вся колѣна земная!"
то той что съгрѣшилъ,
а здѣ въ адѣ семь мучится,
а тяжко въздышетъ?
Сниди, Господи, Авраама ради,
или ты, Господи, и Авраамъ согрѣшил? ¹⁹

А се твои изволници
Исакъ съ сыномъ Іаковомъ
в работѣ съдятъ во преисподнемъ адѣ...²⁰

А се²¹ Ной праведный,
иже тобою, Господи,
избавленъ бысть отъ лютого потопа²²,
а Ада ли не можеша избавити?
А ще будетъ и сей согрѣшилъ,
якоже и азъ?
А се твой велик пророк Мойси
[иже] провелъ Жидовъ въсквозъ Черное море
и глагола с Тобою на Синайстѣй горѣ
[и] в купинѣ лицемъ к лицу,
а онъ, Господи, что съгрѣшилъ есть,
оже и ²³ онъ съдять с нами въ тмѣ адовъ?
Или ти, Господи, и Моиси съгрѣши?²⁴

А Давида ты, Господи,
самъ прославилъ еси на земли,
и даль еси ему царствовати надъ многими,
а той съставилъ псалтырь и гусли,
то что той, Господи, съгрѣшилъ есть?
А и той здѣ же с нами мучится въ адѣ семь,
часто стоня въздышетъ,—
аще ли будетъ и той тако согрѣшилъ
якоже и азъ?

А се, Господи, твой пророкъ Ісайя,
изъ чрева материя²⁵ вознесенъ на небеса
и той снидъ во чрево матерне,
[якоже] и ты, Господи, сниде во чрево дѣвиче²⁶,
и той ти, Господи, с нами во Адѣ —
или ти, Господи, Ісайя что согрѣшилъ?

¹⁸ В ркп.: «ты рече ему, Господи», «тыи рече ему, Господи».

¹⁹ Се двостихъ з соловецк.— він стоить там по дальшимъ тристиху.

²⁰ В соловецк., де наведеної строфи про Авраама нема, сей тристихъ читається так: «А се твои изволници Авраамъ съ сыномъ своимъ Іаковомъ, Іаковомъ внукомъ» і т. д. Я приймаю тут поправку Франка.

²¹ «Се» додаю для симетрії.

²² Приймаю тут зміну порядку слів, як то запроєктував Франко.

²³ В копіях: «то и онъ здѣ съдять...»

²⁴ З соловецк. ркп.

²⁵ В ориг.: «мтри но».

²⁶ В ориг.: двце стья Бщы.

А^{26а} се твой великій пророкъ Даниль,
сынъ Сзекѣи пророка²⁷,
носивый древянъ козелъ на рамѣ,
прообразова божественныя твои страсти,
поразилъ тѣло златое в Вавилонѣ
и вверженъ ко лвомъ в ровъ —
а тотъ, Господи, с нами в Адѣ —
или ти, Господи, и Даниль что согрѣшилъ?²⁸

А се, Господи, сынъ Давидовъ Соломонъ
[иже] созда тобѣ домъ во Иерусалимѣ
и сковавъ два орла злата,
подобни херувимомъ и серафимомъ²⁷,
и глаголаше: "Аще будетъ Богъ на землю,
то снидетъ Духъ святыи во орла!"
А орла же ся поносивше по церкви
и вознесостя на небо²⁹.

А се великій въ пророцѣхъ Иоаннъ
предтеча, креститель Господень²⁷
иже родися отъ благовѣщенія Гаврилова³⁰,
в пустыни възпитася отъ юности,
ядый медъ дивий...³⁰
то что той, Господи, согрѣшилъ есть?
той на земли отъ Ирода поруганъ бысть,
здѣ же с нами въ Адѣ мучимъ есть!
А се³¹ жалуютъ пророци твои
Илья и Енох, угодивше тебѣ
паче всѣхъ праведникъ на земли:
"Уже, Господи, не видимъ
свѣтозарнаго твоего солнца,
ни благодарнаго твоего свѣта³²,
но тугою содержимы есмы
жалѣнія нашего уныли есмы!^{32а}
Или ти и пророци что согрѣшиша?"

Грѣхъ ли ради нашихъ не хочещи насъ помиловати,
или своего времени ждеши?
Коли самъ хочещи снити,
самъ вѣси единъ,
но мы человекъ тощливи³⁴,
а ты еси³⁵ долготерпѣливъ и незлобивъ.
Принди по насъ вѣскоръ,

^{26а} В ориг. И.

²⁷ Думаю, що сей вірш додатковий.

²⁸ Тут зайвий вірш: «Или ти, Господи, и пророци что согрѣшиша»,
він, мабуть, заблукав сюди з строфи про Ілію й Еноха.

²⁹ Сі три строфи в соловецькій копії.

³⁰ Тут, мабуть, щось упущене.

³¹ В ориг.: «Но сего», «Но и сего».

³² В соловецькій: «свѣта» (стихи: «Уже бо Господи» до «уныли есмы» тільки в ній).

^{32а} Тут повторення строфи на ст. 239: в однім або в другім місці щось мусить бути зайве.

³⁴ Невитривалі, малодушні.

³⁵ Пропускаю: «Господи».

избави³⁶ отъ Ада и свяжи дїавола
и да тя увѣдятъ буявін Жидове,
а мы вси поклонимся тобѣ”.

На сій мові Адама уривається «Слово» в копії київській і златоустівській; в зв'язку з тим остання строфа тут розширена очевидними додатками. Фінал читається тільки в соловецькій копії, але теж в формі явно не автентичній: парафраза євангельського оповідання переплітається стихами з «Слова», пригаданими з пам'яті. В хвилі коли Господь заповідає сестрам Лазаря його воскресення —

Глагола Адъ ко Дїаволу:
Слышу...³⁷
прискорбна ми есть душа отпустити Лазаря
и нудимъ есть отринуту Адама.

Коли Лазар «воскресає з ада», він переказує Христові благання пророків:

«Господи, вопію[ть] ти пророци во Адъ: перевозанный Адамъ и патриархъ Авраамъ и съ сыномъ Исакомъ и со внукомъ Іаковомъ. Давидъ же ти вопіеть о сыну своемъ Соломонъ: "Изведи, Господи, изъ ада”.

И глагола Господь къ Лазарю: "Аще бы не Давида ради, раба моего возлюбленого, а Соломона быхъ во адъ искоренилъ”.

И сниде Господь духомъ на Ада, и множество небесныхъ вой с яимъ: и Семилъ и Рагуиль, Измаиль, Наианлъ³⁸, Тартаръ, Гавриль, Михаиль, и вси ангели идуше со крестомъ на Ада и рекуше: "Возмете врата вѣчная и да возмутца врата плачевная и видеть царь славы”.

И глаголаша ангели со пророки: "Господь силенъ и страшень во бранехъ, то бо есть царь славы! Да возмутца!”

Тогда царь великій Давидъ глаголетъ: "Коли бѣхъ живъ...³⁹ да сокрушатца врата мѣдная и веревя желѣзная сломятца”.

И тогда сокрушить Господь врата мѣдная и врата желѣзная сломятъ.

И глагола [Господь] Адаму: "Сия тя десница создала от вѣка, сия же тя изведеть тля”».

Як бачимо з наведеного, «Слово» маємо досі в дуже покаліченім і дефектнім вигляді, який може дати тільки дуже приблизне поняття про дійсний зміст і характер пам'ятки. Обидві версії: соловецька і київсько-златоустівська (дві останні настільки близькі до себе, що становлять, властиво, два варіанти одної версії) — настільки дефектні, що, мабуть, повинні вважатися копіями записів, зроблених з

³⁶ В ориг.: избави.

³⁷ Щось бракує, очевидно.

³⁸ Се ім'я Порфирьев поправляв на «Нафанаиль».

³⁹ Бракує, очевидно, слів, де Давид переказує своє пророчення про знищення воріт адових.